
ГРАЂА И ТРАДИЦИЈА

Чланак примљен 18. 5. 2000.
УДК 397:781.7"19"(497.11)

Андријана Гојковић

ЦИГАНСКА (РОМСКА) МУЗИКА У СРБИЈИ НА КРАЈУ XX ВЕКА

И данас, на крају XX века, када се говори о музици Цигана (Рома) у Србији, уочавају се још увек све оне, до сада толико пута већ истицане, утврђене чињенице као што су: стално прилагођавање ромске музике музичком тренутку збивања и приликама које се догађају у оквирима Србије; велика популарност циганске музике у земљи, музике која паралелно живи са свим жанровима музичких израза који се негују у Србији;¹ зачуђујуће мали број прилога о музици Цигана у Србији и још увек непостојање једне свеобухватне и систематске етномузиколошке студије о тој музици, иако проучавање ромске музике представља неисцрпно и веома захвално поље етномузиколошких истраживања.²

Ипак, у склопу тих чињеница, крај XX века показује и неке специфичности које у ранијим периодима нису постојале. Већ се почетком XX века уочавају неке разлике у односу на XIX, да би на крају XX века оне биле особито изражене. У XIX веку, нарочито у доба романтизма, музика путујућих циганских дружина представљала је посебну драж и неку врсту "егзотике" која је била инспирација великом броју европских композитора за стварање многих дела са одликама и елементима циганског колорита.³ Међутим, у XX веку ситуација је сасвим другачија. У овоме веку Цигани као да су се "пробудили". Сами су почели пропагирати своју музику на начин како су сматрали да је треба изводити пред публиком друге националности, поготову од 1989. годи-

---

¹ Приликом бомбардовања Србије од стране НАТО алијансе, у Београду су на Тргу Републике од 27. марта до 10. јуна 1999. одржавани свакодневни антиратни концерти. На светски дан Рома 8. априла 1999. на концерту су узели учешћа многи ромски певачи.

² До сада су највише писаног трага оставили и показали највеће интересовање за музику Цигана Тихомир Ђорђевић, Татомир Вукановић, Андријана Гојковић.

³ Андријана Гојковић, *Циганска романтика у европској музици XIX века*, САНУ, одељење друштвених наука, књ. 3, Научни скупови, књ. XCIII Београд, 2000, 307–327.

не, од када је 12 министара Европске заједнице на једноме од својих састанака изјавило да “језик и култура Рома већ пет векова чине саставни део европске баштине”.⁴ Зато би се, на неки начин, могло рећи да су цигани из “пасивног стања” (XIX век) прешли у “активно стање” (XX век), а што је изражено сасвим другачијим приступом представљању и извођењу ове музике.

То је, у доброј мери, изражено код наших Цигана (Рома). Иако они стално истичу да углавном изводе своју изворну, циганску музику, они и даље изводе, заправо, ону своју професионалну музику која је одраз њиховог уклапања у музички тренутак средине у којој живе. Јер, не смемо сметнути с ума да је права, аутентична циганска музика на крају XX века, слободно се може рећи, заувек изгубљена (и за њих и за нас). А изгубљена је самим тим што данас нема више у животу њихових старих сународника који би могли пренети те њихове древне мелодије на младе генерације, које, како је то и својствено младости, радо прихватају све промене које намеће данашњи живот. Једино што су до сада те младе генерације могле сигурно сачувати од својих предака јесу генетске предиспозиције за музичко изражавање, које су окарактерисане као оно нешто “циганско”.

Познато је да у нашој земљи циганска музика још увек не губи на популарности, било да је изводе професионални музиканти, било да је изводе на естрадно-забављачкој сцени.

Професионална музика Цигана (Рома), поглавито инструменталног карактера, и даље се одржала углавном ван великих градова, по варошицама и у сеоским срединама. Ту још увек постоје циганске дружине које свирају не само по вашарима и кафанама, већ и по договору – на рођенданима, крштењима, настављајући на тај начин традицију својих сународника, првих професионалних плаћених музиканата у српским крајевима. То су били углавном професионални инструментални ансамбли, од којих су неки, поготову од половине XX века, постали чувени и ван граница својих регија и земаља. Као што су некада биле чувене капеле Цицварића, ваљевских Грачана, Мије из Јагодине, Курте Ајрединовића из Врања и др., и данас, у овом веку, има појединих ансамбала и оркестара чија је слава увелико прешла границе ове земље. Довољно је сетити се само тамбурашког оркестра Јанике Балаша или породице Феата Сејдића, из Бојника код Лесковца, и њиховог трубачког оркестра. Осим тога, породица Сејдић може послужити као погодан пример за проучавање постепеног музичког прилагођавања Цигана нашој народној и забавној музици кроз пет-шест генерација.⁵

Што се тиче циганске естрадно-забављачке музике, приметна је њена све већа експанзија. Та се музика ствара по угледу на све врсте музичких

---

⁴ Жан Кристоф Гранж, *Музика је њихово царство*, Илустрована Политика, Београд, бр. 1704 од 2. 7. 1991.

⁵ Андријана Гојковић, *Прилагођавање Рома музичком животу у Србији*, САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 2, Научни скупови, књ. LXX, Београд, 1993, 108–112.

стилова који се појављују у земљи: рок, поп, реп, фолк, неофолк, турбофолк, џез, итд.

Међутим, поред постојања ромских интерпретатора и ансамбала професионално-занатске и естрадно-забављачке природе, намењених широкој публици и народним срединама, последњих година се све више запажа једна нова појава у самим ромским срединама. Наиме, све је више неромских певача који прихватају учешће на ромским весељима, нарочито на свадбама богатих Цигана, поготову оних из иностранства. Позиве за таква весеља "народњаци" обично оберучке прихватају због велике зараде која им се у таквим случајевима пружа, а репертоар у таквим приликама није обавезно само циганска музика, већ све актуелне песме којима се гости могу добро "загрејати" и развеселити.

Тај феномен, да се све већи број неромских извођача опредељује за извођење ромске музике или за учешће на њиховим весељима, све више обележава крај XX века у Србији. Иако је та појава започела већ 70-их година овог века, она је ипак све више долазила до изражаја 80-их година, да би данас била у сталном узлету, поготову од како је од 90-их година "етно-музика" постајала све већа помодна атракција данашњег света. Од тада су многи "гацовани" (како Цигани називају припаднике других националности) почели све чешће увршћивати у свој репертоар и по коју циганску мелодију, покушавајући да је изведу на онај до данас још увек неодгонетнути "цигански" начин, али тој интерпретацији обично недостаје баш уверљивост те специфичне циганске интерпретације.⁶

Али, за разлику од неромских појединаца на чијем се репертоару може наћи једна до две циганске мелодије, појавиле су се многе групе састављене од чланова неромске популације које су се определиле за извођење искључиво циганске музике. Те групе су тиме показале жељу и намеру да негују посебан етно-звук, што је данас у великој моди не само код нас већ и у свету.⁷

Ипак, не треба заборавити да је баш тај етно-звук средином овога века прославио ансамбл југословенских Цигана, познату групу "Цигани Ивановићи", која је стекла огромну репутацију у свету управо захваљујући извођењу ромске музике и која се, на неки начин, може сматрати претечом овог данас врло раширеног музичког изражавања.

Данас у Србији постоји неколико неромских ансамбала који изводе само циганску музику. Сви имају циганска имена, како би већ тиме скренули пажњу на жанр своје музике. Поменућемо неке.

⁶ Као један од многих примера може се навести мишљење професора музике Бранке Хавлик-Драшкоци у вези са песмом "Цигански краљ" на последњој касети Сене Ордагић, како би песма била уверљивија да је певана "циганскије" (Сабор, Београд, 1999, бр. 394).

⁷ У Београду ансамбл "Паћа мама" негује латинскоамеричку музику; Ансамбл "Ортодоксни Келти" изводи ирску народну музику, итд.

Ансамбл "О-ђила" (кованица од две ромске речи: ођи = душа и ђила = песма) се међу првима определио за извођење искључиво циганске музике; на њиховом се репертоару налазе циганске мелодије из целе источне Европе.⁸

Група "Амаро Дел" (Наш Бог) основана је с циљем да изводи музику Цигана не само из наше земље већ и из других крајева Европе.⁹ Међутим, у њихов репертоар није укључена музика шпанских Цигана. Као разлог за то они наводе да овај народ у Шпанији говори језиком "кале", који остали европски Цигани не разумеју.¹⁰

На другом албуму неромске групе "Романо 4", која се такође посветила извођењу циганске музике, нема тзв. "класичних" руских и шпанских циганских песама, већ су у мелодијама које они изводе одређени елементи циганског музичког фолклора у етно-маниру. Заправо, у великом броју мелодија комбинована је циганска музика са агресивним етно-поп ритмом, чиме је изражен нови стил ове групе.¹¹

Међутим, потребно је истаћи чињеницу да се међу нашим данашњим групама извођача циганске музике још увек није појавио неки чисто инструментални састав, иако се зна да је за подручје Балкана карактеристична првенствено циганска инструментална музика, која има своје корене још у првим плаћеним професионалним музикантима у тим крајевима. Будући да код свих тих данашњих група које изводе циганску музику преовлађује вокална интерпретација уз инструменталну пратњу, разумљиво је што се на њиховом репертоару налази највише руских циганских песама, јер је познато да главна музичка снага руских Цигана и лежи баш у њиховој вокалној музици, заправо у наизменичном певању сола и хора, што и данас негују читаве породице руских Цигана у разним ансамблима.

Имајући у виду чињеницу да је од пре двадесетак година та етно-музика почела бивати све радије слушана и да је привлачила велики број посетилаца на организованим музичким приредбама (у које су били укључени и многи менаџери, па чак и државне институције овлашћена за организовање разних музичких приредби), у Београду је почетком марта 1987. године, у организацији "Југоконцерта", одржан маратонски концерт ромске музике у трајању од 600 минута. На њему је учествовало око 140 извођача из разних

⁸ Својим репертоаром, добром организованом и професионалним приступом група је у иностранству доживљавала велике успехе, тако да је после гостовања у Италији 1998/1999. добила нове позиве за учешће на неколико етно-фестивала (Политика од 2. марта 1999).

⁹ У нашој је земљи њихов први албум *Свет циганске музике* издала ПГП-РТС 1996. и тако се група афирмисала међу извођачима ове музике.

¹⁰ Због великог успеха њиховог албума намењеног иностраном тржишту који је издала бечка дискографска кућа Koh Internacional 1993. за тржиште Аустрије, Немачке, Енглеске, Белгије, Холандије, група је одмах уврштена у светски каталог етно-музике. Зато ансамбл ужива већу популарност ван наше земље него у земљи.

¹¹ Албум је изашао крајем 1998. у издању ПГП-РТС. На њему је девет песама, од којих су четири ауторске, а пет су обраде циганских мелодија по шпанско-оријенталном рецепту.

крајева Европе, тако да је то истовремено била и прилика да се уоче све сличности и разлике међу извођачима и у њиховом репертоару.¹²

Скоро десет година после овог београдског међународног фестивала циганске музике, у Будимпешти је 1995. одржана четвородневна Међународна културна манифестација музике, позоришта и књижевних достигнућа ове највеће европске мањине, под називом "Ром сом" (Ја сам Ром). Учесници су били из разних европских земаља: Шпаније, Француске, Немачке, Холандије, Мађарске, Русије, Југославије. Поред књижевних и позоришних ромских достигнућа,¹³ на фестивалу је ипак највише била заступљена музика Цигана, и то од "традиционалног класичног" начина извођења до новијих њихових интерпретација.¹⁴ Овде свакако треба поменути и циганску музику у данас врло популарном цез-стилу, јер се класичан цез поново враћа на сцену и полако заузима место које је имао 60-их година.¹⁵ Заправо, концерти циганске музике и разни други фестивали цеза и етно-музике на којима циганску музику изводе сами Роми или "гацовани" постали су једна од карактеристика краја XX века у целоме свету.¹⁶

Та опчињеност циганском музиком дошла је до изражаја и у филмовима. То су најчешће филмови са циганском тематиком и музиком специјално компонованом за њих. У овоме домену нарочито се истичу два већ антологијска филма: руски филм "Цигани лете у небо" и наш филм "Скупљачи перја". За први филм "Цигани лете у небо" музику је специјално компоновао Евгениј Дога, композитор циганске музике у бившем Совјетском Савезу. Музиком из

¹² Међу многобројним извођачима нашли су се: из Југославије: Есма Реџепова и ансамбл Теодосијевски, ансамбл *Сар е Рома*, ансамбл *О-ђила*, ансамбл *Ромален*, оркестар Јанике Балаша, оркестар Феата Сејдића, Оливера Катарина, Гордана Јовановић, Љиљана Петровић, Шабан Бајрамовић, Жива Петровић, Неазим Бећари, Луис и др; из Русије: ансамбл *Џанго* и певачи Рада и Николај Волшанин, Николај Ерденко; из Мађарске: ансамбл *Црно око*; из Француске: *Цигани Ивановићи*; из Румуније: Дона Димитру Сименица; из Норвешке: Раја Уликова; из Шпаније: ансамбл *Еспањола гитана* и певачица Сарита Монтијел позната по песми *Продавачица љубичица* из истоименог филма, и многи други.

¹³ Учествовали су руски *Ципси театар* и југословенски *Театро Рома Фралипе*, који је извео адаптацију Шекспировог комада *Ромео и Јулија*.

¹⁴ Оба типа интерпретације заступљена су била при извођењу мађарске циганске музике од стране *Оркестра Рајко* и Беле Сакшија Лакатоша.

¹⁵ Немачки Ром Џанго Рајнхард изводио је ромску музику у цез стилу који је у тој земљи посебно популаран. У истом стилу је ромску музику изводио и не тако давно преминули француски виолиниста Стефан Грапели. Следбеници цез стила у ромској музици били су и млади холандски учесници *Трио Росенберг* и омладинска група *Ципси кидс*, која је пре тога победила на цез фестивалу у Монтреу.

¹⁶ а) У потврду реченог може се навести пример одржавања многих цез фестивала, од којих је један одржан средином октобра 1998. у француском граду Нансију. Поред многих група и музичких звезда цеза из разних крајева света (посебан концерт био је посвећен Ели Фиццерала, наступио је и Горан Бреговић у пратњи циганског оркестра од 42 члана. б) Библиотека града Београда организовала је почетком септембра 1999. циклус под називом "Европски допринос цезу", који је одржан као подсећање на тзв. *Цигански цез* односно на ромске преминуле цезере Стефана Грапелија и Џанга Рајнхарда.

тог филма, као шпица, најављивана је и започињана је свака радио-емисија "Ашунен Ромален" (Слушајте људи), коју је од средине 1981, у следећих пет-шест година, сваке недеље емитовао Студио-Б ради упознавања југословенске јавности не само са проблемима Цигана, већ и са њиховим стваралаштвом и традицијом, у којима важно место заузима музика.

У филму "Скупљачи перја" нашег преминулог режисера Александра Петровића истакнуто место заузела је песма "Ђелем, ђелем" (Идем, идем) Жарка Јовановића, Циганина из Србије који је све до смрти живео у Паризу и који је сматран циганским министром културе. Песма је постала веома популарна захваљујући главној глумици и певачици Оливери Катарини¹⁷ и дуго је сматрана незваничном циганском химном, да би најзад то и постала. Наиме, на својој годишњој скупштини у Београду, почетком марта 1999. године, Роми су је и званично прогласили за своју химну.¹⁸

Од новијих филмова истичу се филмови Емира Кустурице: "Дом за вешање" и "Црна мачка, бели мачор", у којима је ромска музика издашно коришћена.¹⁹ У филму "Дом за вешање" (1989) истакнуто место заузима песма "Ерделези" (Ђурђевдан) која је, у ствари, једна од познатијих песама које певају Цигани на Ђурђевдан у Македонији и југоисточној Србији; овде је прилагођена музичким захтевима филма.²⁰ Што се тиче Кустуричиног филма "Црна мачка, бели мачор" (1998), у музици тог филма преплићу се цигански музички мотиви са препознатљивим елементима турбофолка.²¹

Знајући да су радио и ТВ емисије у данашње време моћно средство за афирмацију и пропагирање свих плодова људског стваралаштва, Роми су стално настојали да их искористе како би упознали не само своје сународнике већ и широку јавност са свим својим проблемима и достигнућима, како на домаћем, тако и на међународном плану. То им је мање-више и успевало, по-

¹⁷ Ову су песму радо стављали на репертоар не само ромски певачи већ и многи неромски извођачи. Песма се наша тако и на репертоару певачице млађе генерације неромског порекла Маје Николић, која је са том песмом, изведеном у модерном етно-аранжману (као и са песмом *Не тражи ме више*), победила 1998. на фестивалу Славјански базар у Белорусији.

¹⁸ У Софији (Бугарска) је 1. септембра 1999. премијерно приказан диск са новом химном посвећеном свим европским Ромима. Речи химне на музику старозагорског композитора Александра Михајлова, на бугарском и страним језицима, написао је Цветелин Кичев, посланик опозиционе парламентарне странке евролевице у бугарском парламенту.

¹⁹ Коришћење новокомпоноване ромске музике иде данас тако далеко да се та музика може чути и на модним ревијама у Београду. То се, рецимо, догодило приликом приказивања италијанске мушке колекције Пал Зилери за јесен-зиму 1999/2000. у кристалној дворани хотела Хајат (Београд, 14. септембар 1999), која је протекла уз Бреговићеву "циганску" музику из филмова Емира Кустурице, а изводио ју је ансамбл *Тамбуриша 5*.

²⁰ Музику за овај филм писао је Горан Бреговић, који је до распада Југославије живео у Сарајеву и са својом групом "Бијело дугме" гостовао по целој Југославији. Данас је житељ Француске, одакле стиче међународну репутацију са својим *Оркестром за свадбе и сахране* и композицијама у етно-маниру, користећи углавном мотиве из балканског (највише ромског, босанског, српског, румунског) музичког фолклора.

²¹ Филм је југословенско-француско-немачка копродукција, а композитор је др Неле Карајић.

себно захваљујући локалним радио-станицама у Београду, Новом Саду, Трстенику, Крушевцу, Нишу и Лесковцу, а затим од 1985/1986. и емисији ТВ Приштине Роми заROME, коју су припремали и уређивали сами Цигани, а која је емитована под називом "Аглунипе" (напредак, прогрес) и која се сматра првом оваквом емисијом на тлу бивше Југославије.²²

Можда је вредно овде поменути да у Македонији данас постоји потпуно независна циганска телевизија "БТР национал" или "Бијахнали Телевизија Ероменгери". Домаћа производња обухвата 60% програма, а 40% се преузима са сателита. Реемитоване су чак и неке емисије ТВ Пинка из Београда. Емисије су разноврсне онако како то захтева ТВ програм, а нарочито су радо гледане емисије са доста песме и игре.

Дакле, очито је да је XX век, поготову његов крај, донео у Србији неке промене у ромској музици и њеној интерпретацији. То се одражава у чињеници да, с једне стране, сами Цигани теже да стално иду у корак с временом и да не заостају за трендом савремених музичких збивања у земљи, а, с друге стране, многи "гацовани" упуштају се у извођење ове музике понесени њеном популарношћу. Ипак, када се пажљиво и критички слуша "ромска" музика неромских интерпретатора, стиче се утисак да је та тзв. њихова "циганска музика", у ствари, лишена оног правог "циганског нерва" и да представља неку врсту сурогата те музике. Зато, ако се има у виду чињеница да сада у земљи имамо циганску музику коју изводе или стварају сами Цигани, а истовремено имамо циганску музику коју изводе или стварају особе другог порекла, поставља се озбиљно питање: каква је будућност те музике, односно колико ће она тим паралелизмом губити, или добити, на својој препознатљивости или "аутентичности". Како ће се убудуће тај тренд кретати и да ли ће се, и у којој мери, ова тенденција наставити, тешко је рећи у овоме часу. У сваком случају, време ће показати да ли ће и до каквих ће све промена и појава доћи на музичком плану не само у погледу ромске музике већ и у погледу народне и забавне музике уопште на тлу Србије. Ипак, без обзира на оно што ће се евентуално тек догађати у домену музичких збивања у земљи, неопходна су систематска проучавања и крајње је време да се са њима започне. Та проучавања захтевају озбиљна истраживања усмерена у два правца.²³

Један се односи на даље трагање за оним њиховим "етничким знаком" који је почетком овога века уочио и истакао Тихомир Ђорђевић.²⁴ Ово тре-

²² Прва емисија емитована је 9. фебруара 1986. године а затим сваке недеље све до бомбардовања.

²³ Ове предлоге аутор је израдио за Округли сто посвећен теми *Основни правци друштвеног ангажовања на унапређењу положаја Рома*, одржан у САНУ у Београду 23. и 24. новембра 1999.

²⁴ а) Тихомир Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. VI и VII, Београд, 1932. 1933. б) Андријана Гојковић, "Цигани у проучавањима Тихомира Ђорђевића са посебним освртом на циганску музику", *Balkanica XXV-2*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1994, 87-94.

ба истаћи због тога што су већ и руски композитори Михаил Иванович Глинка (1804–1857) и Милиј Алексијевич Балакирев (1837–1910), који су показивали велико интересовање за народну музику, приликом боравка у Шпанији открили извесне сличности између кавкасских и андалузијско-маурских мелодија, тј. сличности између мелодија руских и шпанских Цигана.²⁵

Исто тако, с обзиром на то да је данас општеприхваћено мишљење да Цигани потичу из Индије, у којој има много народа који живе као Цигани, требало би настојати утврдити од ког су се индијског народа Цигани одвојили, па онда започети упоредна проучавања. Тиме би се можда могло доћи и до тог њиховог “етничког знака” који би можда могао бити заједнички свим Циганима. Задатак није нимало лак и захтева велико стрпљење и упорност у раду, али није ни незахвалан ни неинтересантан у научном погледу.

Други правац проучавања, требало би да обухвати:

А. 1) проучавање историјског односно еволутивног тока инструменталне и вокалне ромске музике од појаве Цигана на балканском простору, тј. у српским крајевима, са свим карактеристикама њихових музичких прилагођавања током разних временских периода, укључујући и музичке инструменте;

2) анализу и класификацију мелографских записа инструменталне и вокалне циганске музике у њиховом извођењу, са свим релевантним подацима (време извођења, место извођења, прилике у којима се мелодије изводе, детаљни подаци о извођачу, итд.), као и компарацију са мелографским записима музике нециганског становништва одговарајућег подручја, уз детаљна објашњења добијених резултата;

3) покушај откривања и утврђивања оне неодгонетнуте, али још увек присутне генетске предиспозиције у њиховом музичком изражавању, окарактерисане као оно нешто циганско;

Б. проучавање интеракцијског деловања између извођача циганске националности и извођача других националности. То значи да би требало утврдити како Цигани данас стварају и изводе своју музику, шта, како и колико примају са стране, а истовремено како циганску музику данас изводе појединци и групе других националности, заправо колико је интерпретирају на “цигански начин”; будући да је познато да те групе поред музике југословенских Цигана на свом репертоару имају и мелодије руских, румунских, мађарских, македонских, шпанских Цигана, важно је у тим проучавањима усредсредити пажњу и на веродостојност њиховог извођења мелодија из тих циганских средина; ово је важно и зато што је досадашњим проучавањима утврђено да постоји неколико жаришта циганске музике, са свим одговарајућим музичким и интерпретативним карактеристикама;²⁶

---

²⁵ Оп. cit., под 3.

²⁶ Андријана Гојковић, “Жаришта циганске (ромске) музике”, *Нови Звук*, бр. 11, Београд, 1998, 23–32.

В. проучавање музичких творевина које стварају сами Цигани и музичких творевина у циганском духу насталих захваљујући данашњим ствараоцима народне и забавне музике; то значи да треба утврдити шта ти данашњи ствараоци и аранжери сматрају главним карактеристикама циганске музике; чиме се, по њиховом мишљењу, одликују цигански музички мотиви; као и по чему их они препознају и примењују у своме стваралаштву и какав је резултат свега тога; укратко, којим се све критеријумима руководе они,²⁷ али и цигански²⁸ ствараоци музике у циганском духу.

Као што се види, захтеви су велики и озбиљни, али су истовремено и изазовни, они пружају велике могућности и представљају врло широко и занимљиво поље истраживања за младе етномузикологе.

---

²⁷ У XIX веку европски композитори сматрали су најважнијим одликама циганског колорита појаву прекомерне секунде, ритмичку слободу и стално колебање између дур и мол тоналитета. Детаљније: *op. cit.* под 3.

²⁸ Када је у питању мишљење самих Рома о њиховој музици и музичком стваралаштву, као полазна тачка за ова испитивања може послужити чланак Андријане Гојковић "Музика Југословенских Рома", *Народно стваралаштво*, год. XXIV, св. 1-4, Београд, 1985, 43-52.